

K TEORETICKÝM OTÁZKAM PSYCHOLÓGIE¹

BOHUMIL VALEHRACH

V súvisi s novým zhodnocovaním diela a odkazu fyziologického učenia o centrálnej nervovej činnosti, vytvoreného I. P. Pavlovom a jeho žiakmi a nasledovníkmi, v SSSR sa neobyčajne rozvinula diskusia o teoretických otázkach psychológie. Z rozsiahleho komplexu filozofických otázok psychológie, v súvisi s fyziologickým učením Pavlovovým zvlášť časových — otázky predmetu a metódy psychológie, teória vedomia ako svojzákonného činiteľa, teória nervového reflexu vo vzťahu k subjektívnym zážitkom, teória znakov a symbolov vo vzťahu k pojmom a emóciám — sa zvláštna pozornosť venovala otázke predmetu a metódy psychológie, pomeru psychológie k fyziológii *c.n.s.*, otázke vedomia ako špecifickej formy pohybu hmoty a v rade príspevkov boli prednesené cenné poukazy na teóriu odrazu.² V našom príspevku sa budeme venovať najmä predbežnému skúmaniu problematiky teórie odrazu v psychológii, pretože komplex otázok tejto oblasti pokladáme aj v psychológii za ústredný.

Jedine materialistická leninská teória odrazu, ktorá tvorí jadro teórie celého vedeckého poznania, umožňuje nám dostatočne široký rozhľad, aby sme jednotlivé otázky neskúmali jednostranne.

Vedecké zasadanie venované otázkam fyziologického učenia I. P. Pavlova (ďalej len zasadanie), ktoré sa konalo 28. VI. — 4. VII. 1950 v Moskve, pokladá sa v posledných rokoch za dôležitý medzník nielen vo vývoji teórie medicínskych vied, ale aj vo vývoji materialistickej teórie radu filozofických vied, najmä psychológie, estetiky, logiky, osobitne teórie poznania a jazykovedy. Zasadanie vyhrotilo otázku teoretického a praktického hodnotenia Pavlovovho učenia o *c. n. č.*, poukázalo na nevyčerpané metodické bohatstvo tohto učenia (najmä v teórii druhej signálnej sústavy) a odsúdilo celý rad nepavlovovských alebo priamo protipavlovovských koncepcií *c. n. č.* Ako idealistické boli odmietnuté nielen koncepcie psychonervovej činnosti I. S. Beritašviliho, koncepcie psychológov o nervovej činnosti vyššej, ako je nervová činnosť podmienenoreflexná, a nepavlovovské predstavy psychiatrov, ale ako to vyjadril jeden z účastníkov zasadania, napadnutí a kritizovaní boli tak-

¹ Prítomné úvahy sú diskusné. Vyjadrujú skôr otázky pri hľadaní riešenia zložitých problémov ľudského poznania. Preto aj pokiaľ sa pokúšame odpovedať na tieto otázky, sú to odpovede iba predbežného skúmania.

² Analýzou a zhodnotením sovietskej diskusie o psychológii, ktorá sa rozvinula po vedeckom zasadaní venovanom problémom Pavlovovho učenia a ktorá vyvolala diskusné príspevky a glosy aj u nás, naposledy vo Filozofickom časopise ČSAV 1956, č. 3. 374 — v slovenčine vyšla samostatne práca T. Pardela, *Pavlovovo učenie a psychológia*, Bratislava 1953 — budeme sa zaoberať na inom mieste.

mer všetci vedúci fyziológovia Sovietskeho sväzu. Popri kladnom význame zasadania, ktorý spočíva najmä v tom, že vynútilo venovať zvýšenú pozornosť Pavlovovmu učeniu v teórii medicíny a v celom rade príbuzných vied, treba uviesť aj to, že okrem programových, retrospektívnych, sebakritických a referujúcich príspevkov odznali aj príspevky rezervované. (Napri. Gurevič z psychiatrov, Kolbanovskij z psychológov). O hlavných teoretických tézach referátov K. M. Bykova a A. G. Ivanova-Smolenského sa málo diskutovalo a argumentovalo a tak isto sa málo diskutovalo o referátoch kritizovaných fyziológov, z ktorých mnohé nastoľovali závažné podnety. (Napri. P. S. Kupalov, G. V. Geršuni, L. A. Orbeli). Referát I. S. Beritašviliho sa ani neuskutočnil. Polemika podnietená L. A. Orbelim o jednom z kľúčových teoretických problémoch pavlovovského učenia — o teórii symbolov — ktorá tesne súvisí s problémom druhej signálnej sústavy, podľa záverečného slova A. G. Ivanova-Smolenského „nevedla okrem zmätku k ničomu“. Zdôrazňujeme tieto záporné stránky zasadania z viacerých dôvodov. 1. Kritizovaní fyziológovia (Orbeli, Geršuni, Beritašvili a i.) vychádzali z nedostatočnosti biologických a fyziologických pojmov pre vyjadrenie psychických funkcií mozgu a v mnohom ohľade bránili pozície psychológie. 2. Pavlovovské zasadanie sa aj u nás až donedávna pokladalo dogmaticky za teoreticky vyhranený medzník najmä v psychológii a teoretické pozície A. G. Ivanova-Smolenského a K. M. Bykova za autoritatívne slovo vo fyziológii c. n. č. Tak zostalo na jednej strane mnoho teoretických podnetov odmietnutých a nepreverených a na druhej strane sa preberali uznané formulácie nekriticky. 3. V propagandistickej práci dochádzalo potom prirodzene k vulgarizácii a simplifikácii najzložitejších otázok vedeckého poznania.

Jednou z hlavných úloh zasadania bolo odmietnutie teoretických pozícií, odchýľujúcich sa od pozícií Pavlovových, resp. vymedzenie originálnych pozícií Pavlovových. Uvedieme k tomu podľa referátu Ivanova-Smolenského niekoľko dokladov vzťahujúcich sa k teoretickým otázkam psychológie. Jedného z najstarších spolupracovníkov I. P. Pavlova L. A. Orbeliho kritizovali okrem iného za to, že pokladal za správne a potrebné „študovať súčasne s objektívnym výskumom fyziologických funkcií subjektívny svet, porovnávať údaje subjektívneho a objektívneho štúdia“. Podľa Ivanova-Smolenského je „nepochopiteľným tvrdenie akademika L. A. Orbeliho, že kvalitatívnou zvláštnosťou človeka je vznik jeho subjektívneho sveta“. G. V. Geršuniho kritizovali za to, že na základe objavu subsenzorického podmieneného reflexu vyslovil domnienku, že „diferencované pocity sú prejavom nejakého vyššieho stupňa organizácie nervového procesu, než sú jednoduché podmienené reflexy“. Kritizovaní boli ďalej P. K. Anochin za to, že „prešiel z cesty prísne objektívneho fyziologického štúdia faktov na cestu ich subjektívno-psychologickej interpretácie“. Ivanov-Smolenskij vytýka Anochinovi, že sa obracia o pomoc k údajom psychologických výskumov, keď dospel k presvedčeniu, že základné pojmy v. n. č. nemôžu pri štúdiu čelových lalokov pomôcť. P. S. Kupalova kritizuje Smolenskij za pojem skrátených reflexov, ktoré označujú fakt, že vonkajší podnet sa nemusí prejavíť viditeľnou reakciou zvierata, ale môže vyvolať iba určité vnútorné podráždenie mozgových hemisfér, ktoré súvisí s tým, čo sa nazýva vnútornými zážitkami. Podobne bol kritizovaný I. S. Beritov.

Proti takým a podobným gnozeologickým pozíciám, ktoré ponechávajú najzložitejšie psychologické otázky subjektívnych zážitkov, vedomia otvorenými pre ďalší výskum, pokladá Ivanov-Smolenskij otázku uvedenia v zásade za riešenú: Ivanov-Smolenskij sa nazdáva, že „s jedným a tým istým podnetom sú v mozgovej kôre spojené dve rozličné odpovede — jedna *priama* v podobe podmieneného reflexu

a druhá *slovná*, na ktorej podklade sa tiež z akéhosi dôvodu rieši otázka, či je podnet pociťovaný alebo nie“.

Spoločným motívom kritických argumentov Ivanova-Smolenského je snaha eliminovať a nahradiť psychologické pojmy a fakty fyziologickými, snaha redukovat' otázky vedomia, psychického života na otázky riešiteľné známymi prvkami pavlovovskej reflexnej teórie. Podľa Smolenského interpretácie Pavlovovej teórie jestvujú objektívne definované podnety, jestvujú objektívne definované stále a dočasné odpovede na tieto podnety, pričom dočasné odpovede sú vedomé, ak sú spojené s kinestetickými alebo zvukovými komponentmi slova. V tejto objektivistickej schéme, ktorá predpokladá, že fenomenálny svet sa kryje s objektívnym svetom a takmer nahradzuje myšlienkové útrapy a radosti objektívne chápaným slovom, chýba to, čo je vlastným predmetom psychológie: subjekt, ktorý si podnety uvedomuje a slová tvorí, človek, ktorý nevníma elektromagnetické vlny, ale nádhery farieb, ktorý nemyslí preto, že si vytvoril reč, ale ktorý si vytvoril rozličné spôsoby intersubjektívnej komunikácie preto, že myšlienkové poznanie mu otváralo možnosti presahujúce jeho individuálne sily.

Ak vznikne teoretický spor medzi vedúcimi pracovníkmi jedného odboru, ktorí stoja na rovnakej svetonázorovej a navonok aj gnozeologickej platforme, je zaiste osožné všimnúť si dôkladne vecnú podstatu sporu. Za naznačených okolností nebolo neprírodné, že psychológovia na pavlovovskom zasadaní vykonávali zväčša iba sebakritiku alebo podľa záverečného slova Ivanova-Smolenského *iba* sebakritiku. Poukážeme hneď na začiatku stručne na rozhodujúci gnozeologický moment, ktorý podľa nás spôsobil, že psychológovia sa v podstate so „subjektívnou“ metódou celkom vzdali pojmov subjektívneho a pokladali za potrebné napodobňovať „čisto objektívne“ fyziologické experimenty alebo stať sa — čo je v danom prípade presnejšie povedané — fyziológmi nie z povolania, ale zo zásady.

L. A. Orbeli sa vo svojom príspevku na zasadaní³ v súvisi s významom Pavlovovej teórie c. n. č. pre psychológiu obrátil proti objektivistickému zjednodušovaniu tejto teórie. L. A. Orbeli rozvinul základný pojem psychológie — pojem subjektívneho zážitku — nasledujúcim spôsobom: „Rátali sme s tým, že súčasne so všeobecne biologickým významom učenie I. P. Pavlova má ohromný význam pre psychológiu ako fyziologický základ psychológie. Mala nás zaujímať zoopsychológia? Pravdaže nie, Ivan Petrovič ju nikdy nepovažoval za vedu a o nej sa nemôže vážne hovoriť ako o vede, pretože psychológia, keby sme to aj hocijako obracali, predsa len zahrnuje, zaberá do svojho obsahu štúdium subjektívneho sveta človeka. Netreba sa dohadovať o subjektívny svet človeka a my všetci, v prvom rade Ivan Petrovič, sme pravdaže uznávali subjektívny svet človeka a považovali sme to za najnespornejšiu realitu, ktorá zahrnuje celý obsah nášho života. Predstavte si fantasu — s jedným takýmto fantasom som sa stretol u nás v Moskve — ktorý by chcel popierať jestvovanie subjektívneho sveta človeka. Bol tu v Moskve jeden súdruh z psychiatrov, ktorý bol taký nadchnutý ideou objektívneho štúdia vyššej nervovej činnosti alebo „reflexológiou“, ako sa vyjadroval podľa Bechtereva, že prišiel na myšlienku, že treba popierať subjektívny svet. Keď som sa ho opýtal: A čože, svoju ženu vidíte alebo nevidíte: — povedal: Nevidím. Povedal som: Netreba sa s vami dohadovať. Myslím, že je to taký istý čudák ako biskup Berkeley, ktorý naopak myslel, že okrem jeho subjektívneho sveta nič nejestvuje.“ „Ivan Petrovič pokladal za hlavnú najdôležitejšiu úlohu dosiahnuť tú úroveň vedomostí,

³ *Vědecké zasedání, věnované problémům fyziologického učení I. P. Pavlova*, Praha 1953, 212. (Ďalej citujem ako *Vědecké zasedání*...)

keď sa na fyziologickom podklade, starostlivo a dobre preskúmanom, rozloží celá rozmanitosť subjektívneho sveta človeka.⁴

A. G. Ivanov-Smolenskij v záverečnom slove na zasadaní vyslovil námietky proti označovaniu vnútorných psychických zážitkov ako subjektívnych, pričom sa opierať o svoje formulácie v úvodnom referáte zasadania. V úvodnom referáte obhajoval Smolenskij polemicky proti Orbelimu tézu, že psychický svet, odrážajúci objektívnu realitu a ustavične sa navonok objektívne prejavujúci, nie je iba subjektívny, ale súčasne i objektívny, predstavuje jednotu subjektívneho a objektívneho.

Orbeli v *Prednáškach o fyziológii nervového systému* totiž píše: „Lekár začína každé vyšetrovanie otázkami na subjektívny stav. Spytuje sa pacienta, na čo si sťažuje, čo pociťuje, čo ho znepokojuje a vzniká otázka, aká je závislosť medzi javmi subjektívnymi a objektívnymi, čo čomu zodpovedá, čo s čím súvisí, čo sa bez čoho nemôže prejavovať, čo musí nevyhnutne prebiehať súčasne. Aby sme mohli dostať na tieto otázky odpoveď, je nevyhnutne potrebné študovať súčasne s objektívnym výskumom fyziologických funkcií subjektívny svet, porovnávať údaje subjektívneho a objektívneho štúdia.“

Proti tomu Smolenskij kladie otázku a argumentuje nasledovne: „Či sa azda vnútorné psychické, tzv. subjektívne zážitky, ktoré však súčasne viac-menej presne odrážajú objektívnu realitu, prejavujú navonok jedine prostredníctvom slova, prostredníctvom reči? Sotva možno popierať, že sa tieto zážitky prejavujú aj v mimike (napr. v mimike bolesti, nepokoja, radosti atď.), v gestách, v konaní a dokonca i v rozličných vegetatívnych reakciách (napr. srdcových a čievnych), v ktorých sa emocionálne zážitky obyčajne prejavujú zvlášť výrazne. A sú výroky človeka skutočne iba subjektívne, či nie sú jedným z objektívnych prejavov činnosti mozgu?“⁵

Pri bližšej analýze sa nám ukáže, že Smolenskij tu zlučuje rad zjednodušaných a nesúrodých faktov. Predovšetkým hoci sú subjektívne zážitky z oblasti vlastného tela oproti zážitkom z vonkajšieho prostredia nepomerne „temnejšie“, jednako zostáva v platnosti Orbeliho myšlienka, že lekárovi neobyčajne uľahčujú prácu pacienti subjektívne údaje o „predchorobí“ a „prítomnom stave“ proste preto, že väčšina patologických procesov prebieha v tele a nie sú pre iných a pre lekára hneď prístupné priamemu pozorovaniu. Zážitky a výpovede o týchto procesoch vnútri tela sú, pravdaže, gnozeologicky toho istého druhu ako zážitky a výpovede o procesoch mimo tela. Aj prvé aj druhé vyjadrujú a odhaľujú subjektívne obrazy objektívneho sveta. Tieto obrazy si sami seba izolovane neuvedomujú, uvedomuje si ich „subjekt“. Opisné výpovede subjektu o nich nazývame subjektívnymi výpoveďami. Na veci nič nemení ani fakt, že k lekárovi prichádzame obvykle s rozličnými bolesťami, ktoré niekedy majú aj rozličné „povrchové“ — vegetatívne, mimické a iné objektívne „prejavy“. Z týchto „objektívnych prejavov“ nevyplýva však napr. taký dôležitý moment, ako je lokalizácia patologického procesu.⁶

⁴ *Vědecké zasedání ...*, 213.

⁵ C. d., 89.

⁶ Nehovoriac o tom, že sám Smolenskij odmieta stať sa fanatikom objektivizmu, ktorý by sa chcel zrieť pomoci vlastných zážitkov a v tomto zmysle skúseností celých generácií, možno uviesť nasledovné: Pojmy a ich slovné symboly, ktoré vyjadrujú psychické zážitky a stavy podnietené procesmi vnútri organizmu (napr. hlad) alebo procesmi intracelulárnymi (napr. psychopatogénne zúfalstvo pri smrti milovaného človeka alebo odpor k človeku, ktorý nám do tváre luže s pripomenutím, že ho kryje politická moc), takéto pojmy a slová vznikali v procese rečového styku nepochybne zložitejšie a na vyššom vývinovom stupni ako pojmy a slová vyjadrujúce poznanie objektívneho prostredia. Takéto slovné svedectvá

V otázke „prejavov“ subjektívnych zážitkov všeobecne, pokiaľ sa obmedzíme na pudovo-emocionálnu oblasť, je metodicky evidentná otázka I. P. Pavlova: Kto by oddelil v nepodmienенých najzložitejších reflexoch (inštinktoch) fyziologické somatické od psychického, t. j. pohlavné vzrušenie, hnev atď. od prežívania silných emócií hladu.⁷ Ak ale prejdeme od tejto oblasti citovej k oblasti poznania, k oblasti orientačno-poznávacích obrazov objektívnej reality a k emóciám spojeným s poznáním, tu je zrejmé, že okrem cieľavedomej práce a symbolickej činnosti, napr. reči nemajú subjektívne zážitky nijaký somatický korelát. Rigorózne, objektivisticky vzaté nemáme dostatočný dôvod ani hovoriť o psychických zážitkoch, veď sa o nich čisto objektívnou metódou doteraz vôbec nedozvedáme, ani nemáme ani jednoznačný experimentálny materiál, aby sme presne stanovili povahu vzťahu medzi subjektívnym zážitkom a jeho „súčasným“ somatickým korelátom (teda ani v prípade vzťahu poznania a reči, ani v prípade napr. vzťahu úzkosti a presunmi krvi z končatinových kapilár do vnútornostných nádrží).⁸ Preto vyjadrujeme aj vzťah reči k poznaniu ako vzťah znakových sústav k mysleniu a vzťah vegetatívnych zmien k emóciám ako vzťah vývinovo nižších reakcií, symptómov k citovému stavu.

Ak hovoríme, že nemožno objektívne stanoviť somatický korelát subjektívnych zážitkov, myslíme prirodzene na oblasť mimo *c. n. s.* (Ide o pojem subjektívneho v odraze a teda aj vo výrokovch človeka. Smolenskij tento pojem predovšetkým gnozeológie obchádza a otázku verifikácií pravdy v subjektívnom odraze zamieňa otázkou objektívnej *podstaty*, nervového základu subjektívnych výrokov. Je odôvodnený a v dialektickom materializme nevyhnutný predpoklad, že psychické zážitky sú svojím základom mozgové procesy. V tomto zmysle aj psychické je hmotné, lebo všetko čo objektívne jestvuje, jestvuje hmotne.) Protiklad subjektu a objektu mimo gnozeologickej problematiky podľa Lenina je relatívny, lebo konečne všetky subjekty sú sebe navzájom i vcelku, súhrnne objektom a sú súčasťou objektívnej skutočnosti. Psychické zážitky sú však aj subjektívne, a to v rozličnom zmysle. Subjektívne sú predovšetkým v teoreticko-poznávacom ohľade, ktorý je záväzný aj pre fyziológiu

o psychickom svete nemožno nahradiť objektívnym dôkazom, pretože označené psychické zážitky nevyvolávajú príčinne iné špecifické reakcie. Nie sú to pojmy a slová prázdne, bezobsažné, ale práve naopak, ich obsah je nesmierne širší a bohatší, než môžu vyjadriť klasifikačné znakové-poznávacie systémy a formy. Tento rozpor psychického obsahu a rečovej formy našiel v norme svoj špecifický ľudský výraz v širokej stupnici najmä umeleckých činností (vo vytvorení zmyslovo-konkrétnych výrazových sústav) a v patológii v širokej stupnici duševných podivností, chorôb a zvráteností. Takéto subjektívne zážitky a stavy nie sú objektívne konštatovateľné, človek ich môže konštatovať iba u seba, u iného iba per analogiam. Takéto zložitý psychické zážitky nemožno ani objektívne odvodiť z bezprostredných podnetov, ktoré ich provokujú. Provokujúce podnety sú často objektívne nepatrné a vždy vedú k efektom interindividuálne variabilným od nuly až k prípadnej psychickej katastrofe iba na pôde celoživotnej skúsenosti, ktorú tak isto nemožno objektívne zachytiť. Bolo by správne a možné vzdať sa preto pojmov vyjadrujúcich subjektívne zážitky v medicíne alebo vylúčiť ich z psychológie? H. Rohrer (Einführung in die Psychologie, IV. Aufl., Wien — Innsbruck 1951, 79) nazýva podobné metodologické tendencie v psychológii nezmyselným obmedzením našich poznávacích možností, ktoré možno prirovnať iba s filozofickým „solipsizmom“, s ktorým má dôsledný behaviorizmus mnoho spoločného. Ani sám Pavlov nebol v tomto ohľade dogmatikom. Na jednej zo „stried“ (Pavlovskije sredy I, 99—100) Pavlov proti Smolenského „čisto objektívnej“ metodike v experimentálnej práci s deťmi namietal, že s človekom nemôžeme počas pokusu zachádzať ako so psom, čím zbytočne zužujeme okruh svojho bádania.

⁷ Výbor z diel I. P. Pavlova, Bratislava 1953, 174.

⁸ Napr. apelačné súdy USA neuznávajú preukaznosť tzv. „detektorov lži“, často používaných pri výsluchoch. Ide v podstate o prístroje, zaznamenávajúce vegetatívne zmeny (pulz, TK, PGR, dýchanie), ktoré sú zvlášť výrazné pri citových stavoch. (Podľa S. Stansfelda — Sargenta, Základy psychologie, Praha 1947, 163.)

c. n. s.: 1. Subjektívny je poznávací obraz v tom zmysle, že je neadekvátny objektívnej realite (napr. teplo i červená farba sú rozličnými „obrazmi“ tých istých objektívnych fyzikálnych procesov). 2. Subjektívny je poznávací obraz aj v tom zmysle, že príslušný zážitok je centrovany na určitý subjekt, z čoho vyplýva, že zážitky tohto subjektu sú verifikovateľné len zo stanoviska tohto subjektu: napr. určitý predmet, proces, je konštatovateľný len v určitom priestorove a časove definovanom postavení určitého subjektu. Psychické zážitky sú ešte mnohoznačnejšie subjektívne v psychologickom ohľade, nakoľko v psychológii okrem gnozeologického rozlíšenia skutočnosti nezávisle od subjektu a skutočnosti v závislosti od subjektu rozlišujeme ešte skutočnosť v rámci fenomenálneho.⁹

Ak A. G. Ivanov-Smolenskij obhajuje tézu, že psychická alebo centrálna nervová činnosť predstavuje jednotu subjektívneho a objektívneho, treba vymedziť, čo pod pojmi subjektívny a objektívny chápe. Už sme uviedli, že Smolenskij nerozlišuje z hľadiska gnozeologického problému pravdy medzi psychickými zážitkami (napr. medzi citmi a myšlienkovým poznaním) a pokladá ich za jednotu subjektívneho a objektívneho: „Subjektívne zážitky viac-menej presne odrážajú objektívnu realitu a prejavujú sa prostredníctvom slova, ale aj v mimike, v gestách, v konaní i vo vegetatívnych reakciách.“ Pre spresnenie stanoviska uvádzame príslušné formulácie Ivanova-Smolenského: „Vnútrotná činnosť mozgu, ktorú jednak prežíva subjekt ako činnosť vedomú, aktívnu, jednak prebieha samovoľne, akoby automaticky, prejavuje sa navonok na jednej strane bezprostrednou činnosťou v podobe rozličných úkonov, konaní, vegetatívnych reakcií, na druhej strane rečou. Z hľadiska Pavlovovho učenia sa v prvom prípade stretávame prevažne s prejavmi prvej signálnej sústavy mozgovej kôry, v druhom prípade prevažne s prejavmi druhej signálnej sústavy. Niet dôvodu vidieť v priamej činnosti prejav objektívneho a v reči prejav subjektívneho. V oboch prípadoch predstavuje vyššia nervová činnosť jednotu objektívneho a subjektívneho.“¹⁰

Ponechávame bokom otázku, či je možné v pojmoch signálnych sústav vyjadriť cieľavedomé konanie človeka. Postaviť však reč (myslenie) na úroveň biologických odpovedí c. n. s. (citov) nie je možné ani metodicky ani gnozeologicky. Reč vznikala v ľudskej spoločnosti ako znaková sústava intersubjektívneho vedomého styku, kým tzv. „spontánne“, „automatické“ a zvlášť vegetatívne reakcie vznikli v procese biologického vývinu organického sveta. Preto tiež máme biologické funkcie poňúc pupilárnym reflexom a končiac pohlavným pudom so všetkými ľuďmi rovnaké a objektivisticky vzaté dokonca s celým radom nižšie stojacich zvierat, kým k dorozumeniu sa o poznaní sveta s inorečovými skupinami ľudí sme nútení zostavovať stovky slovníkov a gramatík.

Okrem tejto metodickej stránky má vzťah poznania a reči aj gnozeologický aspekt. Zámerne zdôrazňujeme rozdiel medzi poznaním a dorozumením o poznaní prostredníctvom znakov. Medzi objektívnou skutočnosťou a medzi jej poznaním jestvuje totiž v zmysle leninskej teórie odrazu medzičlánok, ktorým je subjektívny obraz alebo odraz objektívnej skutočnosti. „Od živého pozorovania, hovorí Lenin, k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi — taká je dialektická cesta poznania pravdy, poznania objektívnej reality.“ Na inom mieste Lenin píše: „Pravda je proces. Od subjektívnej idey ide človek k objektívnej pravde cez „prax“ (a techniku).“¹¹

⁹ Skúmanie, či pojem subjektívneho je aj v tomto zmysle záväzný pre fyziológiu c.n.s., bolo by nepochybne teoreticky plodné.

¹⁰ *Vědecké zasedání...*, 90.

¹¹ *Filosofické sešity*, SNPL, Praha 1953, 167.

Tu sa uspokojujeme zdôraznením simplifikácie teórie odrazu u Ivanova-Smolenského. Podľa leninskej teórie odrazu slovné znaky nie sú teda integratívnou súčiastkou poznávacieho procesu v žiadnom z jej štyroch momentov, ktorými sú: 1. objektívna skutočnosť, 2. subjektívne obrazy objektívnej reality, 3. intersubjektívna pojmová konštrukcia podstaty objektívnej reality, 4. prax ako zásahy poznávajúceho subjektu do objektívnej reality a v tom zmysle ako prostriedok korekcií a verifikácií prilihavosti, resp. neprilihavosti subjektívnych vnemov a pojmov k objektívnej skutočnosti. Že slovo nie je vnem objektívnej skutočnosti, ale vôľová reakcia, je evidentné. Tak isto je evidentné, že slovo nie je poznávacou praxou (čo neznamená, že nie je *nástrojom* neobyčajne uľahčujúcim spoločenskú prax). Vzťah slova a pojmu je tesnejší, nie však v zmysle ich totožnosti, ale jednoty. Ak by slovo bolo objektívnou podstatou pojmu i povahou svojho vzniku, bol by absolútne nepochopiteľný vznik rozličných jazykov. Existuje však aj hlbšia už nadhodnená nemožnosť stotožniť pojem a slovo. 1. Obrazy skutočnosti, napr. pocity slanosť, zelená farba, bolesť, sú subjektívnym obrazom objektívnej skutočnosti a teda poznávacie výpovede o týchto zážitkoch nie sú výpovedami o objektívnej realite, ale o subjektívnych stavoch realitou provokovaných, ktoré v ich špecifickej kvalite nemôžeme transponovať mimo nás. 2. Uvedené subjektívne obrazy objektívnej skutočnosti nemajú iný somatický (mimomozgový) korelát okrem poznávacieho výroku o týchto obrazoch. Tento výrok je však niečo iné ako subjektívny obraz. Aká je „korelácia“ napr. medzi zážitkom červeného a výrokom červený? Je to vzťah subjektívneho zážitku ku konvenčnému znaku (preto sa môže pojem červený vyjadriť v nemčine znakom „rot“, vo francúzštine „rouge“, v maďarčine „piros“ atď.). Nie je to však vzťah *obrazu* k objektívnej realite, ako to dokazoval G. F. Alexandrov na pavlovovskom zasadaní.¹² Pokiaľ ide o obsah, sú teda výroky prejavom subjektívneho sveta človeka. (O skutočnosť, že každý výrok, každý znak má aj svoju povahu nezávislú od subjektu, teda objektívnu formu — alebo výstižnými slovami L. A. Orbeliho, že všetky znaky samy osebe sú tiež fyzikálnymi javmi — o to v danej gnozeologickej otázke nejde, a poznámka Ivanova-Smolenského, že výroky nie sú len subjektívne, ale sú aj jedným z objektívnych prejavov činnosti mozgu, nie je na mieste. Práve tak by sme mohli pri skúmaní, či je fantastický sen obrazom skutočnosti, argumentovať, že vyrozprávanie tohto sna je predsa tiež jedným z objektívnych prejavov činnosti mozgu.) Ak zhrnieme, reč nie je automatickou reakciou, ale vôľovým vyjadrením poznania v znakoch a poznanie nie je reakciou, ale myslením spracovaný „stred“ reakcií. Reč je teda jedným z výrazov subjektívneho sveta človeka a tento subjektívny svet človeka je práve predmetom psychologického skúmania.

A. G. Ivanov-Smolenskij, hoci deklaratívne pripúšťa existenciu subjektívneho sveta, odmieta pripustiť, že tento subjektívny svet netvorí mimomozgovú jednotu subjektívneho a objektívneho. Objektívna metodológia Ivanova-Smolenského je vystavaná na predpoklade, že mozgová jednota subjektívneho a objektívneho tvorí ďalšiu jednotu so somatickým ako objektívnym v podobe reakcií vegetatívnych a motorických a rečí. Neuvažuje sa, že práca človeka a ľudská reč vo vzťahu k realite je pochopiteľná ako jednota objektívneho a subjektívneho (mozgového, psychického a viditeľných reakcií) iba inými normálnymi ľuďmi, t. j. subjektívne a nie objektívne ako výkon zložitého stroja bez vnútorných potrieb odpovedajúceho na objektívne podnety mechanicky príčinnými reakciami. U Ivanova-Smolenského je napriek jeho vlastným výhradám vskutku tendencia eliminovať pojem subjek-

¹² *Vědecké zasedání ...*, 357—358.

tívneho z poznania človeka. V gnozeológii Ivanova-Smolenského niet miesta pre obsahovú subjektivitu v psychickom živote. Podľa takej interpretácie teórie odrazu psychický svet je subjektívny iba formálne. Ivanov-Smolenskij sa aj vskutku v článku *Niekoľko problémov výskumu spoločnej činnosti I. a II. signálnej sústavy* doslova vyjadruje: „Keby bola duševná činnosť iba subjektívna, nemohla by byť prístupná objektívnej metóde výskumu... O subjektívnom tu hovoríme v tom zmysle, že vždy prináleží nejakému určitému subjektu a bez neho nemôže existovať“ (zdôraznil B. V.). V tomto ohľade je pre metodológiu Ivanova-Smolenského príznačný aj jeho v podstate negatívny vzťah k elektroencefalografii.

Podľa Ivanova-Smolenského (porovnaj citované miesta z *Vědeckého zasedání...*, 89) sú všetky členy poznávacieho procesu objektívne: 1. Objektívny je vonkajší svet; 2. „viac-menej presný“, t. j. objektívny je psychický odraz objektívneho sveta; 3. Okrem objektívnych (a objektívne registrovateľných) pohybov, reakcií aj výroky človeka sú jedným z objektívnych prejavov mozgu. Nazdávame sa, že tu ide o simplifikáciu teórie odrazu a o prispôsobenie faktov psychického života, aby boli skúmateľné čisto fyziologickou metódou.

Vychádzame naproti tomu z náhľadu, že subjektívny svet človeka je východiskom i najzložitejším predmetom ľudského poznania. Opierame sa pritom predovšetkým na Leninove formulácie, ktorý vo *Filozofických zošitoch*¹³ píše: „Sprvu sa vynárajú dojmy, potom sa oddeľuje niečo — potom sa vyvíjajú pojmy kvality (určenie veci či javu) a kvantity. Potom učenie a premýšľanie obracia myseľ k poznaniu totožnosti — rozdielu — podkladu — podstaty versus jav — príčinnosti etc. Všetky tieto momenty (kroky, stupne, procesy) poznania smerujú od subjektu k objektu, overujú sa praxou a dospievajú týmto overovaním k pravde (= absolútnej idei).“ Práve tak si uvedomoval subjektívnu primárnosť psychického sveta I. P. Pavlov: „Psychológia, ktorá sa zaoberá subjektívnou stránkou človeka, má právo na existenciu, pretože náš subjektívny svet je predsa prvou realitou, s ktorou sa stretávame.“¹⁴ Napriek tomu nie sú zriedkavosťou recidívy k naivnému realizmu, podľa ktorého poznanie nielen môže, ale aj musí vychádzať od objektívnej skutočnosti. Taká tendencia k naivnému realizmu je očividná aj v gnozeológii Ivanova-Smolenského. Keby však bolo možné vychádzať z objektu, nebolo by treba k nemu smerovať.

Pri recidivách k naivnému realizmu stretávame sa často v marxistickej gnozeológii s odvolávaním sa na Leninove formulácie v *Materializme a empiriokriticizme*. Lenin totiž na niekoľkých miestach v tejto práci nasledovne vyjadruje protiklad medzi materializmom a idealizmom, rozdiel dvoch základných smerov vo filozofii: „Vychádzať z vecí k pocitu a myšlienke? Alebo z myšlienky a pocitu k veciam? Prvého, t. j. materialistického smeru sa drží Engels. Druhého, t. j. idealistického smeru sa drží Mach.“¹⁵ Protirečenie medzi týmito formuláciami a formuláciami vo *Filozofických zošitoch* (porovnaj už uvedený citát z *Filozofických zošitov* str. 206—207) je len zdanlivé. Poznanie vždy smeruje od subjektu k objektu (od subjektívneho obrazu reality k podstate samej reality). Veda o poznání, v ktorej vyjadrujeme zákonitosť konkrétneho poznávacieho procesu a konkrétneho poznania ľudstva v dejinnom priereze, smeruje však — odkedy sa stala vedeckou gnozeológiou — od objektu k subjektu (od dosiahnutého pravdivého poznania reality k povahe a zákonitosti vzniku obrazu reality, k zákonitosti ich vzťahov, adekvácie).

¹³ *Filozofické sešity*, SNPL, Praha 1953, str. 206—207.

¹⁴ I. P. Pavlov, *Izbrannyje trudy*, Moskva 1950, 135.

¹⁵ V. I. Lenin, *Materializmus a empiriokriticizmus*, Bratislava 1952, 37.

Ako materialisti chápeme v gnozeológii objekt ako prvotný, subjekt ako druhotný v procese evolúcie hmoty. Z princípu vývoja foriem hmoty plynie nevyhnutne ďalšia Leninova téza, ktorá vyjadruje podstatu materialistického monizmu, totiž, že „stavanie psychického a fyzického proti sebe nesmie byť absolútne mimo hraníc, ktoré určujú filozofický smer gnozeologického skúmania“.

Základný model teórie odrazu, ktorý platí pre všetko vedecké poznanie, pozostáva zo štyroch členov: z objektívnej reality, z poznávajúceho subjektu, poznávacieho obrazu a praxe v najširšom zmysle. Ak tieto abstrahované pojmy konkretizujeme na jednotlivý subjekt, hovoríme o reálnom prostredí (prírodnom a spoločenskom), o konkrétnom človeku s normálne mysliacim mozgom, o psychickom svete vytváranom v mozgu a o cieľavedomých zásahoch poznávajúceho človeka do objektívnej skutočnosti. Od subjektívnych zážitkov, ktoré sú nám bezprostredne prístupné, „vedomé“, dospievame k rozlíšeniu skutočnosti objektívnej, t. j. nezávislej od nás, od našich želaní a schopností (od nášho mozgu) a skutočnosti subjektívnej, psychickej, t. j. závislej od nás (od nášho mozgu). Obraz objektívnej skutočnosti sa v mozgu konkrétneho subjektu stáva v špecifickej deformácii uvedeným. V zmysle teórie odrazu rozlišujeme potom objektívnu hmotnú skutočnosť (R), svojzákonný subjekt (S), v ktorého c. n. s. (M) vznikajú *psychické* uvedomené subjektívne *obrazy* objektívnej skutočnosti a vlastného subjektu ($R' \longleftrightarrow S'$). (Pozri schematický model teórie odrazu str. 394).

Už sme uviedli Leninovo zdôraznenie, že hranicami absolútnej nevyhnutnosti relatívneho stavania hmoty proti duchu sú hranice, ktoré určujú filozofický smer gnozeologického skúmania. Leninova myšlienka je prostá: Lenin opravuje Dietzgena v tom zmysle, že musíme trvať na rozlišovaní hmoty proti duchu, t. j. zobrazovaného predmetu proti jeho zobrazeniu vo vedomí, lebo inak by sme nemali možnosť rozlíšiť idealizmus od materializmu. Avšak ani v otázke vývinových a kauzálnych momentov v pomere subjektívneho obrazu a objektívneho zobrazovaného niet nijakého ideálna ako „nemateriálna“ ani v oblasti subjektu. Inak by nebola možná ani materialistická gnozeológia. O subjektívnom hovoríme v gnozeológii v tom zmysle, že toto ako odraz, obraz reality je vzhľadom na zobrazený objekt iným, odlišným pohybom hmoty, ktorý je objektom podmienený a vzhľadom k objektu druhotný. Rozlišovanie subjektívneho a objektívneho má preto hlboký zmysel, keďže nám ide o poznanie objektívne, pravdivé, o poznanie pohybov a foriem hmoty nezávisle od jej zobrazenia vo vedomí (v najvyššej špecifickej forme pohybu hmoty). Ani v rámci otázky prvotnosti hmoty či ducha niet problému ducha ako nemateriálna, niet subjektu *odtrhnutého* od objektívnej reality. To nám zvlášť vynikne, keď máme ohraničiť pojmy objektu, objektívnej skutočnosti a subjektu alebo vedomia a hmoty. Poznávajúci subjekt je nepochybne aj objektívne skutočný. Ako protiklad subjektu výhodnejší nie je ani pojem objektu, lebo, ako sme už uviedli, všetky subjekty sú sebe navzájom i vcelku objektom. (To isté platí aj o úzkej, skôr biologickej dvojici termínov prostredia a organizmu.)

V zmysle povedaného treba chápať rozčlenenie jednotlivých symbolov schematického modelu teórie odrazu. Psychické obrazy (S' , S'' , R' ...) existujú v mozgu (M). Mozog existuje len v konkrétnom biologickom subjekte ($S \dots S_n$). A všetky subjekty zahrnuje do seba objektívna skutočnosť, ktorú chceme poznať. Napriek tomu nik nepoprie potrebu a osožnosť odlíšiť ako svojzákonné oblasti prírodné a spoločenské prostredie, oblasť biologických subjektov (ktorú možno členiť na rastlinnú a živočíšnu ríšu) a svojzákonnú oblasť ľudského vedomia. V modeli teórie odrazu používame pre všetky tri pojmy symbol „ R “ s uvedenými výhradami.

Pojem objektívnej reality, objektu používame preto, že vo vedeckom poznaní nám ide o poznanie objektívne, nezávislé od subjektívneho obrazu, pojem prostredia prírodného sa doteraz zhruba kryje so skutočnosťou, vedecky zvládnutou ako nezávislou od subjektívneho. Všetky tri pojmy vyhovujú požiadavke prvotnosti v pomere k subjektu, či už v teoreticko-poznávacom, psychologickom alebo biologickom zmysle.

Pojem podstaty subjektu dostaneme teda iba vtedy, ak tento neodtrháme od objektívnej reality, ale iba ho z nej vyčleňujeme. Ostatne už pri bližšom určení pojmu prostredia človeka zistíme, že také odtrhnutie, ba aj vyčlenenie je obťažné. Pri orientačnom poznávaní vecí a procesov mimo nás veľmi zavčasu zisťujeme, že medzi tieto neznáme a ťažko preniknuteľné veci a deje mimo nás patria aj nám najbližší i cudzí ľudia, ktorých psychický svet je dôležitým objektom nášho poznávania. A keďže začiatočné formy nášho poznávania psychického života nie sú v podstate odlišné od našich vyspelých vedeckých foriem, veľmi zavčasu sme nútení riešiť otázku povahy a podstaty subjektívneho sveta. To je zvlášť zrejmé napr. pri takom dôležitom fakte subjektívneho sveta, ako je lož — veľmi častá u detí a u niektorých dospelých ľudí vypestovaná k majstrovstvu. Lož ako výrok je niekedy pravý opak toho, čo si človek myslí na základe dát prvej signálnej sústavy, a je nepochybne umožnená skutočnosťou, že reč je vôľová symbolická činnosť, prejav subjektívneho sveta človeka. V súvisi s tým vzniká naliehavá otázka spôsobov poznania tohto subjektívneho sveta; otázka objektívnej verifikácie subjektívneho sveta, čo je v podstate otázka foriem jeho pôsobenia. Dôkaz priameho pôsobenia subjektívneho sveta by nepochybne dostatočne umožňoval jeho objektívnu verifikáciu.

Ak máme pri ktoromkoľvek novom predmete skúmania zostať na vedeckej pôde, musíme získať styčný bod s ostatnými vednými oblasťami. To dosiahneme v danom prípade dvojfázovým metodickým postupom: Východiskovým predmetom je nám v každej oblasti zážitkový vzťah $S' \longleftrightarrow R'$. V prvej fáze postupujeme od týchto subjektívnych obrazov k rekonštrukcii objektívnej podstaty prostredia a subjektu (S, R). V druhej fáze postupujeme od konštrukcií objektov S, R ku konštrukcii objektívnej podstaty vnútorných zážitkov S', R' . Hľadajúc v každom článku všetky spojivá vzájomných pôsobení s ostatnými článkami dostávame stále viac článkov do jednotnej súvislosti a vyjadrujeme tak a ovládame sieťou dialektických vzťahov stále širšie oblasti rôznorodnej skutočnosti. Ak vyjdeme zo základného modelu teórie odrazu, vidíme, že priamo pôsobí predovšetkým objektívne prostredie (R) na svojzákonné subjekty (S) a vice versa. Napr. gravitácia, vzduch. Priame a vzájomné pôsobenia zisťujeme aj vo vnútri prostredia a subjektu medzi jednotlivými procesmi (fyzikálne, chemické, biologické procesy). Okrem foriem priameho pôsobenia nachádzame v oblasti subjektu zvláštne formy nepriameho a vzájomného pôsobenia uskutočňujúce sa prostredníctvom nervovej a zvlášť centrálnej nervovej sústavy. Za také nepriame pôsobenie treba pokladať každú odpoveď subjektu, ktorej nervová dráha od receptora k efektoru je prerušená neurónom.¹⁶ Diferencované dráhy receptórne a efektorne sú tak isto jedným zo znakov a podmienok nepriameho pôsobenia prostredia a subjektu a je to práve princíp neuroifikácie tohto pôsobenia, ktorý nám prekáža, aby sme mohli pri skúmaní nervovej činnosti využiť klasický princíp kauzality bez ďalších pomocných hypotéz. V súvisi s tým A. Jurovský¹⁷ výstižne poznamenáva, že by bolo napr. „naivné vysvetľovať plávanie rýb

¹⁶ U nižších foriem subjektov sú znakom a podmienkou nepriameho vzájomného pôsobenia prostredia a subjektu diferencované orgány, resp. funkčne diferencované bunky.

¹⁷ A. Jurovský, *Dieta a disciplína*, SAV, Bratislava 1955, 10.

len tým, že žijú vo vode... Ryba nielen preto vie plávať, že žije vo vode, ale... že sa s vodou ako so svojím životným prostredím vyrovnala tak, že je schopná pohybovať sa v ňom plávaním”.

Z povedaného vyplýva, že nervový reflex nemožno chápať ako mechanicky kauzálny vzťah prostredia a subjektu, prinajmenšom dovtedy, kým nepoznáme podstatu činnosti neurónov. Napr. z povahy určitej chemickej látky a tkaniva úst ani z ich stretnutia oddelene od celého organizmu neplynie vylučovanie sliny určitej kvality (inak by k takému vylučovaniu slín muselo prísť aj po zničení všetkých neurónov spájajúcich príslušné aferentné a eferentné dráhy). Preto I. P. Pavlov často nehovorí v tejto súvislosti o príčine, ale iba o podmienke: „Keď sa normálnemu zvieraťu dostane do tlamy potrava alebo nejaká odporná látka, vylučuje sa slina, ktorá navlhčuje, rozpúšťa a chemicky mení pokrmové látky, odporné odstraňuje a vyplavuje z úst. To je reflex podmienený fyzikálnymi a chemickými vlastnosťami všetkých týchto látok pri ich styku s ústnou sliznicou.“¹⁸ Už pri takom jednoduchom reflexe, ktorý Pavlov nazýva „nepodmieneným“, vidíme, že slinné žľazy spolu s chuťovými receptormi a ústrednou „prepínacou“ nervovou bunkou sú neobyčajne zložitým zariadením, ktorým sa organizmus „vyrovnal“ so svojím prostredím. V reflexnej teórii, to znamená aj v experimentálnom výskume, nemožno teda pomocou reflexnej metodiky hovoriť o kauzalite v klasickom zmysle, ale nanajvýš o akejsi „obchvatnej“ kauzalite, pri ktorej mlčky predpokladáme, že to, čo sa odohráva v stredných článkoch procesu, musí byť kvalitatívne a kvantitatívne zahrnuté v efekte a nie je potrebné osobitne to určiť.¹⁹ Napriek ustavičnému úsiliu I. P. Pavlova o odôvodnenie reflexnej teórie, o dôkaz predpokladanej čisto „prepojovacej“, „prevodovej“, „strojovej“ povahy centrálnej nervovej činnosti, o dôkaz jej podobnosti telefónnej centrále, ktorá iba zapája alebo nezapája prúd energií z receptorov na efekторы, ale sama sa svojou povahou neúčastní na kvalite alebo premenách týchto energií, sám I. P. Pavlov bol si v neskorších rokoch vedomý, že zákonitosti objavené v c. n. č., hoci majú deterministickú povahu, nemajú povahu mechanickej kauzality. Pavlov to formuloval nasledovne: „Doteraz si ešte nemôžeme predstaviť svoje duševné javy *mechanicky v doslovnom slova zmysle* rovnako ani fyziologické, ako to môžeme urobiť sčasti u chemických a úplne u fyzikálnych javov. Pravdivý mechanický výklad zostane ideálom prírodovedeckého bádania, k čomu sa iba pomaly približuje a ešte dlho bude približovať štúdium všetkej činnosti, počítajúc do nej i nás.“²⁰

Okrem foriem nepriameho pôsobenia prostredia a subjektu prostredníctvom nižších nervových útvarov, uskutočňujúcich sa v podstate mimo vedomia, jestvujú v oblasti subjektu formy nepriameho pôsobenia organizujúce sa na základe uvedených obrazov mimomozgovej reality.

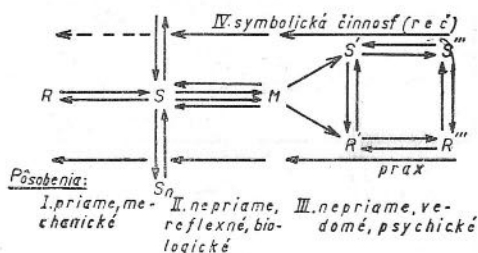
Podľa modelu teórie odrazu ide v tomto prípade o reakcie schematicky naznačené ako cieľavedomá prax. (Súčasne treba upozorniť, že vzťah $S \nabla \supset R$ nie je formou vzájomného pôsobenia prostredia a subjektu, ale *obrazom* tohto pôsobenia.)

¹⁸ I. P. Pavlov, *Sebrané spisy* IV, Praha 1952, 19.

¹⁹ Krajne kritické stanovisko zaujal v tejto otázke Helmholtz: „...Pôvodne presný zmysel, ktorý Johannes Müller vkladal do pojmu reflexného pohybu, rozplynul sa pomaly na to, že keď sa na ľubovoľnom mieste nervového systému vovedie podnet a na inom mieste sa dostaví činnosť, myslí sa, že sa tým niečo objasní, keď sa povie, že je to reflex. Neprehľadnej spleti mozgových vlákien možno mnohé pripísať.“ (H. Helmholtz, *Vorträge und Reden* II, Braunschweig 1884, 187.)

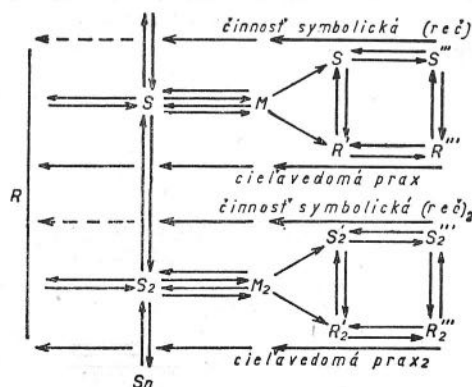
²⁰ Podľa J. P. Frolova, *I. P. Pavlov*, Praha 1948, 247.

Pri činnostiach na základe vnútorných obrazov ide o takú zložitú aktivitu „stredov reflexov“ — mozgových neurónov — že sme nútení označiť ju ako „vedomie“, ako niečo do značnej miery autonómneho.

Ak zhrnieme opísané rozličné formy pôsobenia, s ktorými sa stretávame vo vzťahu prostredia a subjektu, dostávame štyri skupiny pôsobení, ktoré sa čiastočne navzájom prenikajú. Tak ako na jednej strane sa aj priame pôsobenie zobrazuje vo vzťahu $S' \triangleleft \triangleright R'$ a môže tak byť podkladom vedomého pôsobenia, tak na druhej strane vedomé pôsobenie, v ktorom je účastná aj špecifická povaha *c. n. s.*, vedie k nejakým zmenám v mimomozgovej oblasti či už vo forme pracovných, spätne usmerňovaných výkonov alebo spätne kontrolovaných zvukov reči (pohybov písania). Kým pracovný výkon je formou nepriameho pôsobenia, špecifikum reči vlastne ani už nemožno vymedziť ako formu pôsobenia ani nepriameho, hoci písaná alebo vyslovená reč sama osebe — podľa slov L. A. Orbeliho — je tiež fyzikálnym javom. Ľudská reč nespočíva v týchto fyzikálnych javoch — slovo človeka zaniká bez chápujúceho ľudského ucha ako nezmyselný zhuk tónov. Slovo nie je odpoveďou na vonkajší svet, ale intersubjektívnym znakom poznávacieho obrazu tohto sveta, tak ako zážitkový obraz nie je pôsobením nervovej sústavy na vonkajší svet ani odpoveďou naň. Kým práca cieľi k zmene vo vonkajšom prostredí, je reč zameraná na vymedzenú a odlíšenú časť tohto prostredia, na oznámenie obrazov vonkajšieho sveta iným ľuďom. Špecifikum reči nespočíva v efektoch analogických praxi, t. j. nespočíva ani vo fyzikálnom pôsobení (akustický tlak), ani vo fyziologickom (orientačné a vegetatívne reakcie), ale v pôsobení psychickom, v znakovom zdelení, v aperceptívnom chápaní obsahu rečových znakov. Prirodzene, chápanie reči nie je efektom pôsobenia zvukov reči, ale efektom psychickej súčinnosti iných subjektov. Tým je súčasne naznačená odpoveď na dielovú otázku povahy vzájomného pôsobenia psychických svetov rozličných subjektov. Naľko práca i reč sú činnosťami na základe psychických obrazov, sú si obidve blízke. Práca môže byť prostriedkom dorozumenia o psychickej činnosti subjektu, kým reč je na jednej strane uľahčená praktickou činnosťou, najmä spoločenskou, a na druhej strane túto praktickú činnosť ako dorozumievací prostriedok umožňuje a uľahčuje.

Ak vydifferentujeme objektívne prostredie vzhľadom na špecifikum spoločenského prostredia, dostaneme nasledujúci kompletovaný model teórie odrazu.

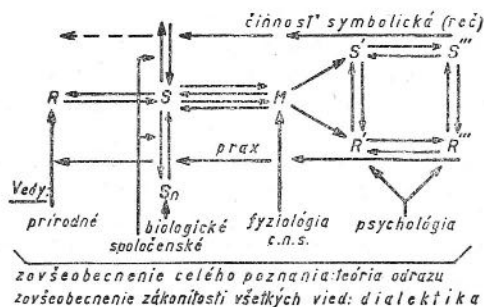
Subjekty $S, S_2 \dots S_n$ sú viazané od ľudskej vôle nezávislými objektívnymi väzbami — výrobnými vzťahmi, potrebami — a na základe týchto vytvárajú svoju zákonnú ľudskú spoločnosť. Špecifikum týchto väzieb (na rozdiel od väzieb k prírodnému prostrediu) $R \triangleleft \triangleright S$ a na rozdiel od väčšiny nepriamych pôsobení vo forme biologických reflexov ($R \triangleleft \triangleright S \triangleleft \triangleright M$) spočíva v tom, že sa vytvárajú na podklade normálnych vedomých funkcií *c. n. s.*, predovšetkým na základe práce a reči. To aj nepriamo dokazuje celý rad faktov, napr. fakt, že patologicky zmenené vedomie degraduje a izoluje subjekt tak, že nie je schopný udržiavať spojivá so spoločnosťou a sú potrebné osobitné spoločenské opatrenia, aby mu bola zaistená existencia. Porušené bývajú predovšetkým formy vedomého pôsobenia na základe psychických obrazov (reč, pracovný výkon). Odlišnosť vzájomného pôsobenia v prírode a medzi prírodou a človekom, ktorý na základe vedomých funkcií svojho mozgu vytvára ľudskú spoločnosť, pričom je napokon nútený podriaďovať svoju vôľu jej zákonitosti, formuloval výstižnou skratkou F. Engels: „Dejiny vývoja spoločnosti sa v jednom bode podstatne odlišujú od dejín vývinu prírody. V prírode — kým si nevšimame spätného pôsobenia človeka na prírodu — sú to len nevedomé, slepé sily, ktoré na seba navzájom pôsobia a vo vzájomnom pôsobení ktorých sa uplatňuje všeobecný zákon. Tu nikde niet uvedomelého, chceného cieľa: ani v bezpočetných zdanlivých náhodilostiach, ktoré sa stávajú na povrchu viditeľnými, ani v konečných výsledkoch, ktoré potvrdzujú zákonitosť vo vnútri týchto náhodilostí. Naproti tomu v dejinách spoločností konajú len ľudia, obdarení vedomím, počínajúci si rozvážne alebo pod vplyvom vášní, usilujúci sa o určité ciele; nič sa nedeje bez vedomého úmyslu, bez chceného cieľa. Avšak tento rozdiel, nech je akokoľvek dôležitý pre skúmanie dejín, najmä jednotlivých epoch a udalostí, nemôže nič meniť na skutočnosti, že beh dejín je ovládaný vnútornými, všeobecnými zákonmi.“²¹

V súvisе s faktom určitej svojzákonnosti psychickej činnosti je nepochybne významná už nadhodená otázka, ktorá vždy pútala ľudskú myseľ, či je možný styk vedomých (mozgových) procesov rozličných subjektov priamo, bez sprostredku-

²¹ F. Engels, *Ludwig Feuerbach a završenie klasickej nemeckej filozofie*, Bratislava 1949, 46.

júcich článkov. Možnosti takej formy vzájomného pôsobenia alebo styku protirečí každý fakt neuroifikácie vzťahov prostredia a subjektu, najmä reč. Reč sama osebe je fyzikálnym javom a každý symbolický systém musí byť taký, pretože k vedomiu je možný prístup iba cez receptory. V súčasnosti niet metodiky ani predpokladov, že by bola vypracovaná taká metodika, pomocou ktorej by sme mohli formy pôsobenia alebo priameho styku verifikovať. Preto otázky tohto druhu sú mimo rámca vedeckej serióznosti.²² Každá vedecká metóda vychádza mlčky a samozrejme z faktických a verifikovateľných a nie z bezdôvodne predpokladaných procesov.

Pomocou rozlíšenia foriem pôsobenia a osobitne pôsobenia medzi prostredím a subjektom môžeme pristúpiť k vymedzeniu predmetu rozličných vied a psychológie zvlášť. Subjektívnym, východiskovým predmetom všetkých vied je psychický obraz vzťahu prostredia a subjektu ($S' \triangleleft \triangleright R'$). Na určitom stupni vedeckého poznania prichádzame však k pojmu objektívnej skutočnosti, jestvujúcej nezávisle od nás a od jej zobrazenia. Poznanie tejto objektívnej skutočnosti vyjadruje stále hlbšie jej objektívnu podstatu aj proces jej historického vývoja. Tak prichádzame k poznaniu troch vývinových etáp reálneho hmotného sveta. Toto poznanie je formulované v leninskej teórii odrazu. Od prírodného, neorganického sveta k organickým formám, svojzákonným subjektom a potom až k subjektom s ľudským mozgom, v ktorom prostredníctvom psychických obrazov vzniká myšlienkové poznanie podstaty a zákonitosti objektívneho sveta a ktorý sa na základe psychických funkcií stáva činiteľom, spoluvytvárajúcim ľudskú spoločnosť ($S_1 \triangleleft \triangleright S_n$).

Symbols $R, S \dots S_n, M, S' \dots R'''$ označujú cieľový predmet jednotlivých vied. Osobitný predmet má fyziológia c. n. s., keďže jej cieľový predmet — mozog — na rozdiel od ostatných orgánov subjektu sa nezobrazuje v prirodzenom psychickom vzťahu $S' \triangleleft \triangleright R'$, nakoľko sám je orgánom tohto zobrazovania. Predmetom fyziológie c. n. s. je skúmanie mozgových podmienok a predpokladov psychických procesov. Predmetom psychológie sú formy, povaha a funkcie subjektívnych obrazov objektívneho sveta vo vzájomnej interakcii prostredia a subjektu. Keďže východiskovým predmetom všetkých vied je niektorý člen alebo moment psychického

²² Elektroencefalografia pracuje približne až s miliónnásobným zosilnením a pomocou elektród pripevnených na lebke. Pritom nemôžeme určiť, či ide o formu psychickej činnosti opisovanej parapsychológiou.

vzťahu obrazu subjektu v prostredí ($S' \dashv \vdash R'$), môžu byť predmetom psychologického skúmania otázky psychickej činnosti v ktorejkoľvek vednej oblasti. Zo spoločenskej povahy človeka vyplýva ďalej nevyhnutnosť osobitne zdôrazniť, že predmet psychológie sa prekrýva nielen s oblasťou fyziológie *c. n. s.*, ale aj s ďalšími oblasťami spoločenských a filozofických vied.²³ (Podobne sa prekrýva s oblasťou vied technických, jazykovedy, estetiky a i. To je na prvý pohľad na modeli teórie odrazu zrejme zo spätosti praktickej činnosti (t. zn. aj špecializovanej technickej činnosti) a činnosti symbolickej (napr. reči) s oblasťou psychickej činnosti a s oblasťami intersubjektívnych vzťahov.) V zmysle povedaného do predmetu psychológie treba okrem foriem, povahy a funkcie subjektívnych obrazov objektívneho sveta zahrnúť odrazy a tvorbu intersubjektívnych vzťahov, ďalej filozofické otázky objektívnej podstaty psychických obrazov a otázky adekvácií psychických obrazov k objektívnej realite, aj keď sú tieto otázky vlastným predmetom osobitných vied spoločensko-historických a filozofických (jazykovedy, estetiky, gnozeológie a i.).

Už zo samého modelu teórie odrazu je názorne nápadná nesmierna zložitost predmetu psychologického skúmania, ako aj zvláštnosť, ktorá vyplýva zo samej podstaty psychického obrazu. V psychológii je východiskový i cieľový predmet skúmania ten istý — subjektívny obraz je sám objektom skúmania. Členenie psychických obrazov a činnosti na etáže a rozličné formy nezmení na tomto fakte nič, iba že ho skomplikuje.

Predmet psychológie nielenže je veľmi zložitý, rozsiahly a prekrížený s predmetmi iných vedných oblastí, ale aj jedinečný svojou povahou. Je potrebné túto povahu nepredpojate opísať, pretože nepredpojatý opis predmetu je východiskom a súčasne metodologickým kľúčom k jeho skúmaniu. Aby sme mohli vidieť predmety okolo seba, sú k tomu potrebné tri rozličné veci: Ponajprv samy predmety a potom náš normálne fungujúci nervový systém, na ktorý predmety pôsobia. Ak slnko pôsobí na zem, výsledok pôsobenia nie je ani druhé slnko ani zem, ale teplo. Ak predmet pôsobí na nervový systém, výsledkom pôsobenia nie je ani predmet ani nervový systém, ale niečo tretieho: subjektívny zážitok. To isté sa stane, keď pôsobí telo, nosiace v sebe nervový systém, na vlastný nervový systém: vznikne subjektívny zážitok. Keď tieto pôsobenia ustavične tečú do toho istého nervového systému, vzniká v ňom čosi, čo nazývame „vedomie“ pôsobenia predmetu mimo tela. Naše telo bez *c. n. s.* „nevidí“, z čoho však nevyhnutne plynie, že „vidí“ psychický obraz nášho tela, ktorý má priamy nesprostredkovaný vzťah k psychickému obrazu pôsobenia prostredia. Obidva obrazy majú okrem toho rozličné formy (pocity, predstavy, pojmy, umožňujúce sprítomnenie minulých obrazov a ich triedenie), ktoré sú nesprostredkované prítomné v poznávacom vnímaní. Poznávajúce vnímanie je predpokladom cieľavedomých praktických zásahov do objektívneho prostredia a vlastného tela. Fakt nesprostredkovaného vzťahu psychických obrazov a ich foriem nazývame introspekciou.

Poznávacie vnímanie, pozorovanie predmetov a tela predpokladá introspekciu a uskutočňuje sa pomocou introspekcie. To neznamená, že treba nahradiť pojem pozorovania pojmom introspekcie. Neznamená to však ani, že sa skúmanie psychických obrazov má a môže uskutočňovať bez introspekcie. Neznamená to tiež, že introspekcia je subjektívna — rozumej nepravdivá, neobjektívna — metóda. Subjektívne je a

²³ Porovnaj k tomu štúdiu B. M. Kedrova, *O klasifikácii vied* v časopise *Voprosy filosofii* 1955, č. 2, 55.

môže také aj zostať aj holé vnímanie, pozorovanie predmetu,²⁴ pretože vnímanie je *subjektívny obraz* predmetu. Introspekciu však ani nemôžeme vylúčiť z metodológie psychológie, pretože nemáme inej možnosti subjektívne zážitky konštatovať. Preto u iného môžeme psychické zážitky konštatovať iba per analogiam.

Rozlíšenie subjektívnych a objektívnych metód je možné iba gnozeologicky a nie psychologicky ani fyziologicky. Otázka pravdy je otázkou gnozeológie a nie psychologických faktov. Pojem subjektívnych metód v zmysle nespoľahlivých, nepravdivých metód môže označovať iba: 1. Ustrnutie na prvom stupni poznávacieho procesu — na vnímaní —;²⁵ 2. Ustrnutie pri nedostatočnom počte praktických testovaní; 3. Nedostatočné eliminovanie subjektívnych prvkov vo vnímaní (nedostatočná analýza sérií pozorovaní).

Introspekcia je teda zahrnutá v poznávacom procese, pretože umožňuje vznik vnemov a postup poznávacieho procesu od vnemov k pojmom. Introspekcia je teda súčiastkou metód tak „subjektívnych“, ako aj „objektívnych.“ Či sa stane introspekcia faktorom falšujúcim poznanie, to závisí od adekvácie všetkých článkov poznávacieho procesu ku skúmanému objektu. Platí to pre všetko poznanie, t. zn. aj pre poznanie samého poznávacieho procesu ako procesu psychického.

Ak vyjdeme podľa teórie odrazu zo stanovenia cieľa psychológie ako poznania (a nielen prežitia) subjektívnych zážitkov, obrazov, ich foriem, pôvodu, funkcie a mechanizmov, je situácia „objektívnych“ metód tohto poznania síce zložitá, ale v podstate analogická metodologickej problematike v ostatných oblastiach poznania. Fyzik nemá iné formy vedomia ako psychológ a fyzikálny spôsob myslenia a pozorovania podlieha tým istým zákonitostiam teórie odrazu ako psychológovo skúmanie pocitov, predstáv atď. Ak vychádzame z teoretickej bázy dialektického materializmu, je jadro možnosti použitia pravdivej, plodnej metódy (na báze introspekcie v uvedenom zmysle) v odôvodnenom predpoklade, že oblasť psychických obrazov, ich foriem a mechanizmov je nielen oblasť zážitkov, ale reálne aj oblasť mozgových procesov. Plodná metóda v psychológii zahrnuje potom v sebe: 1. spoľahlivý, pozorný opis psychických zážitkov; 2. zásahy do centrálneho nervového systému (pričom pod takými zásahmi rozumieme napr. aj pôsobenie fyzikálne definovaných podnetov na receptory, hrubé zásahy elektrické, toxické, mechanické, chorobné i fyziologické — vytváranie umelých mechanizmov podmieňovaním — pedagogické atď.); 3. myšlienkovú analýzu sérií zážitkových dát, provokovaných zásahmi. Je prirodzené, že fakt introspekcie nadobúda v psychológii osobitný význam.²⁶

²⁴ Preto Bondy v časopise *Sov. veda Pedagogika-psychologie* 1955, 722 v istom zmysle právom humorne nazýva delenie metód na subjektívne a objektívno-idealistickým.

²⁵ Vnímanie nie je však metóda. Súčiastkou metódy vedeckého poznania sa stáva vnímanie len spolu s praxou (zásahmi do vnímaného) a spolu s myslením (analýzou sérií vnemov). Podľa povahy zásahov, analýzy a spôsobov vnímania (doplňky receptorov, merania) rozlišujeme rozličné metódy vedy a metodiky výskumu.

²⁶ K tomu treba aspoň stručne pripojiť zásadnú poznámku k otázke introspekcie vo fyziologickej metodike podmieňovania. Použitie stroho objektivistického metodiky bez dôkladných introspektívnych protokolov v psychologickom výskume je nedorozumením a viedlo by iba k hromadeniu experimentálneho materiálu, s ktorým by si nik nevedel rady. Psychológov neuchráňa od námahy teoretickej práce steny zvukotesných laboratórií. S. L. Rubinštein v podnetnom článku *Voprosy psichologičeskoj teorii* (Voprosy psihologii 1955, č. 1) výstižne pripomína, že samo experimentovanie bez teoretickej práce je slepé. Rubinštein upozorňuje na potrebu rozpracovať teoretické otázky psychológie, medzi nimi aj teoretické otázky Pavlovovej reflexnej teórie.

Nemožno nevidieť, že jedným zo základných nedostatkov reflexnej teórie je, že nerešpektuje fakt, že psychická činnosť predstavuje formu *nepriameho* vzájomného pôsobenia prostredia a organizmu. Pavlovova teória predpokladá, že v c.n.s. ide iba o zapojenie alebo

Autor sa zaoberá predovšetkým základnými pojmami teórie odrazu, pretože problematiku teórie odrazu pokladá za plodné východisko skúmania ostatných teoretických problémov psychológie. Klasifikácia pojmov subjektívny obraz a objektívna skutočnosť, vedomie a hmota je predpokladom pre rozvinutie aktuálnych teoretických otázok psychológie, ktoré sú: 1. Predmet a metódy psychológie, 2. teória vedomia ako svojzákonného činiteľa, 3. teória nervového reflexu vo vzťahu k subjektívnym zážitkom a 4. teória znakov a symbolov vo vzťahu k pojmom a emóciám.

Vychádzajúc zo schematického modelu teórie odrazu autor klasifikuje formy vzájomného pôsobenia prostredia a subjektu. Nachádza 3 + 1 formy takého pôsobenia: 1. priamu, mechanicky kauzálnu, 2. nepriamu, biologicko-reflexnú, 3. nepriamu, vedomú formu vzájomného pôsobenia, organizujúcu sa na základe subjektívnych obrazov (práca), a 4. formu nepriamej vedomej, symbolickej činnosti (napr. reč). V rámci náčrtu prirodzenej klasifikácie vied pomocou modelu teórie odrazu autor napokon formuluje predmet a metódy psychológie.

nezapojenie energie z receptorov na efekторы — to značí v podstate o formu *priameho* pôsobenia. Pavlov síce používa termín *signálu* vrodenných reflexov, ale signál nechápe ako znak, ale ako druh priameho zapojenia. Pavlov si kladie otázku, čo je to vlastne signalizácia z fyziologického hľadiska. Prichádza k záveru, že signál je tiež reflexom. „Pre reflex je nevyhnutný vonkajší podnet... ďalej ide vzruch po sluchovom nerve do *c.n.s.*, tam sa *prevádza na nervy* (podč. B. V.), ktoré idú k slinnej žľaze“ (I. P. Pavlov, *Sebrané spisy* IV, Praha 1952, 25). Pavlov ďalej poukazuje na to, že tejto schéme nepodmieneného reflexu vyhovuje povaha podmieneného reflexu, pričom si pomáha analógiou s telefonovaním cez *telefónnu centrálu*. Tu naozaj niet miesta pre nejaký základný rozdiel v reflexoch: spojenie priame alebo spojenie cez neuróny, ktoré vykonávajú len funkciu akýchsi ventilov, je v podstate stále len *mechanické spojenie*. Je samozrejmé, že v takej schéme psychickej činnosti je zbytočný pojem poznávacieho obrazu pojem *subjektívneho* i pojem *introspekcie* — základných pojmov psychológie.